

УДК 633.1:339.5

О. Bodnar

TRANSFORMATION IN THE GRAIN MARKET WITHIN THE CONTEXT OF THE DOMESTIC FOOD MARKET CAPACITY AND UKRAINIAN EXPORT POTENTIAL

Annotation. *There are the methodological approaches and practical proposals for optimization of promising uses grain in the context of the expansion the domestic food market capacity, provision of energy resources and increase the export potential of Ukraine.*

The article has methodological and practical guidelines, proposals for diversification of uses grain produced in Ukraine, which provides full support domestic food requirements, sustainable competitive state in world market, the increase in value added within the country in the article.

There are new approaches to assess the potential capacity of the domestic grain market, taking into account the provision of bread consumption, foodstuffs of animal origin at the level of rational norms, which should be the basis for determining the food security of the country in the article.

The article has priority optimization results obtained domestic grain market by comparing the value added at different points of its formation: through exporting grain; produced grain already in animal products, including milk or meat of pigs, the definition of additional jobs created, and the total value added in growing grain and various areas of its use within the country and for export.

There are methodological approaches a system of thresholds feasibility of processing cereals, corn for bioethanol and determine the scope of their use for combining the food and energy needs of the state.

It is important for solving the economic problems of food and energy supply in Ukraine globalization.

Key words: *grain, container market, food, export potential, value added, ethanol, purchasing power, wages.*

О.В. Боднар, кандидат економічних наук, докторант, старший науковий співробітник Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук

ТРАНСФОРМАЦІЇ НА РИНКУ ЗЕРНА В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ ЄМНОСТІ ВНУТРІШНЬОГО РИНКУ ПРОДОВОЛЬСТВА ТА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Пропонується оптимальний та багатовекторний розподіл виробленого в Україні зерна, що передбачає забезпечення власних продовольчих потреб, зокрема у хлібі та хлібобулочних виробках, у продуктах тваринного походження, для виробництва яких використовується зерно; забезпечення потреб в біоетанолі в умовах енергозалежності нашої держави та нарощення експортного потенціалу як тваринницької продукції, сировинною базою для якої є зернові, так і самого зерна.

Ключові слова: *зерно, ємність ринку, продовольство, експортний потенціал, додана вартість, біоетанол, купівельна спроможність, заробітна плата.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В останні роки Україна досягла значних успіхів у виробництві зернових культур. Починаючи з 2008 р., вітчизняні товаровиробники уже тричі перевищили максимальний рівень, який було досягнуто 1990 року (51 млн тонн). Щороку нарощується експорт зерна, що 2012 р. досягнув свого пікового значення та склав 27,8 млн тонн. Це у 9,3 раза більше порівняно з 1990 роком. За даними USDA, за обсягами експорту кукурудзи Україна посідала 4 місце, кожна 7 тонна якої у світовому товарообігу є вітчизняною; ячменю – 5, пшениці – 8 місця у світі, які забезпечуються кожною 9 та 20 тонною у світовому експорті зерна.

Слід відмітити, що на даному етапі розвитку нашої країни зростання експорту зерна є надзвичайно важливим. Він забезпечує ефективність сільськогосподарського виробництва та валютні надходження в Україну, які зокрема 2012 р. склали 7 млрд дол США або 10,2% у структурі товарного експорту України. Проте такий підхід є вимушеним та дещо однобоким, оскільки зумовлений відсутністю належної ємності внутрішнього ринку зернових, низьким рівнем розвитку галузі тваринництва та низькою купівельною спроможністю населення. За таких умов у країні втрачається додана вартість.

З метою збереження доданої вартості та розширення ємності ринку необхідно здійснити оптимізацію ринку зерна. Ми поділяємо думку, що невиправдано вивозити значні обсяги зернових, які є сировиною для виробництва продукції тваринництва, яку ми імпортуємо, втрачаючи при цьому додану вартість та додаткові робочі місця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженню питань розвитку світового й вітчизняного зернового підкомплексу та ринку зерна присвячені праці вчених-економістів: В.Г. Андрійчука, В.Р. Боева, М.О. Борхунова, П.І. Гайдуцького, В.М. Гейця, О.В. Захарчука, С.М. Кваші, І.В. Кобути, М.Г. Лобаса, І.І. Лукінова, В.В. Милосердова,

З.П. Ніколаєвої, Б.Й. Пасхавера, В.Ю. Протасова, П.Т. Саблука, В.Ф. Сайка, В.П.Ситника, О.О. Сторожука, О.М. Шпичака та ін.

Проте в сучасних умовах значного виправданого зростання обсягів експорту зерна потрібно здійснювати глибоке дослідження необхідності оптимізувати напрями використання вітчизняного збіжжя з урахуванням вигод для України.

Метою роботи є розробка методичних підходів та практичних пропозицій стосовно оптимізації перспективних напрямів використання зерна в контексті розширення ємності внутрішнього ринку продовольства, забезпечення у енергетичних ресурсах та нарощення експортного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх п'яти років в Україні вдалося тричі зібрати рекордний урожай за всю історію вітчизняного зерновиробництва. Незважаючи на те, що протягом 2008-2010 рр. спостерігається спадаюча динаміка валових зборів зернових, їх середній рівень значно вищий порівняно з попередніми роками.

Як показали дослідження, досягнення рекордних врожаїв зернових протягом останніх років відбувається за рахунок значного нарощення виробництва кукурудзи (рис. 1).

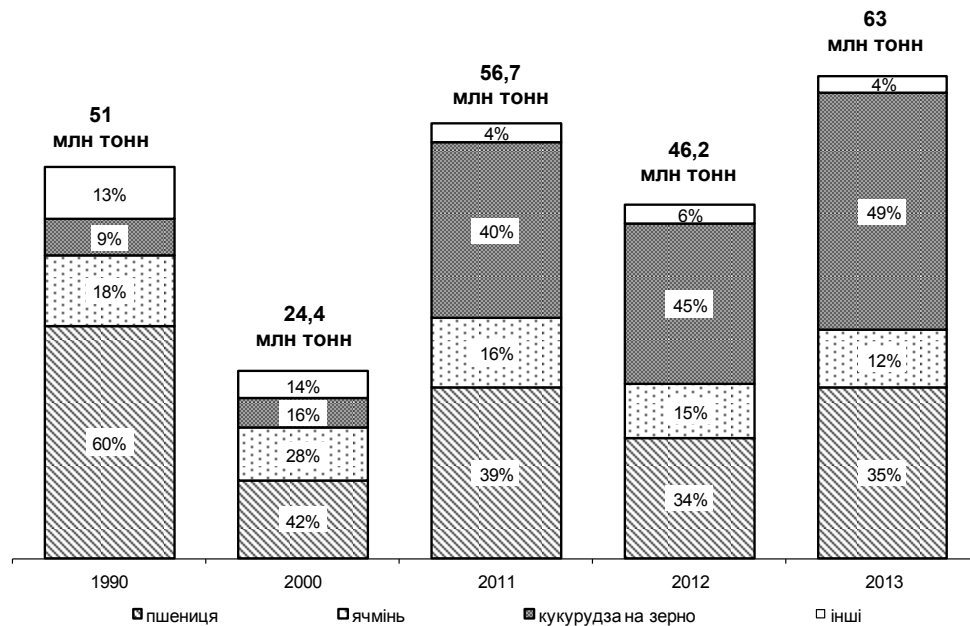

Рис. 1. Структура та динаміка виробництва зернових культур в Україні

Джерело: дані Державної служби статистики України

Валовий збір цієї культури 2013 р. збільшився до 30,9 млн тонн, що у 7,6 раза більше порівняно з 1990 роком. Вона займає 45-49% у структурі зернових, тоді як 1990 р. цей показник складав 9%. У той же час по інших видах зернових (за виключенням рису) протягом зазначеного періоду спостерігається зменшення виробництва та урожайності, особливо критичні показники по круп'яних і зернобобових культурах, валові збори яких зменшилися більше ніж втричі [1]. Тобто відбулися значні структурні трансформації у зерновиробництві. Якщо площа збирання зернових культур протягом зазначеного періоду збільшилася лише на 6% (з 14,5 до 15,4 млн га), то площа кукурудзи – у 3,8 раза, тобто з 1,2 до 4,8 млн га.

Виявлено, що така ситуація зумовлена кількома факторами. По-перше, наукові досягнення селекціонерів щодо створення ранньостиглих гібридів кукурудзи з високою вологовіддачею та кліматичні зміни, що відбуваються в Україні та усьому світі, сприяли розширенню ареалу її вирощування у північній частині країни. Так, протягом 1990-2013 рр. у зоні Полісся площа цієї культури збільшилася в 10 раз. Також із розвитком селекції стало можливим впровадження у виробництво нових гібридів з високим потенціалом урожайності. В останні роки також відбулися значні наукові досягнення у технологіях вирощування кукурудзи із застосуванням позакореневого листового підживлення рослин мікроелементами, що забезпечує вищий коефіцієнт використання поживних речовин [2]. Рівень урожайності кукурудзи в середньому по Україні 2013 р. зріс до 64 ц з 1 га, що у 1,6 раза вище, ніж 1990 року. Як свідчать дослідження, це супроводжувалося зменшенням обсягів внесення мінеральних добрив. Так, за даними Державної служби статистики України за період 1990-2012 рр. цей показник зменшився у 2,3 раза.

Досліджено, що такі значні успіхи у виробництві кукурудзи сформували величезний експортний потенціал. У структурі експорту зернових частка кукурудзи зросла до 65% у 2011-2012 маркетинговому році (МР) порівняно з 20% у 2005/06 МР потіснивши експорт пшениці. Питома вага останньої у 2011/12 МР становить 23% порівняно з 49% у 2005/06 МР (рис. 2).

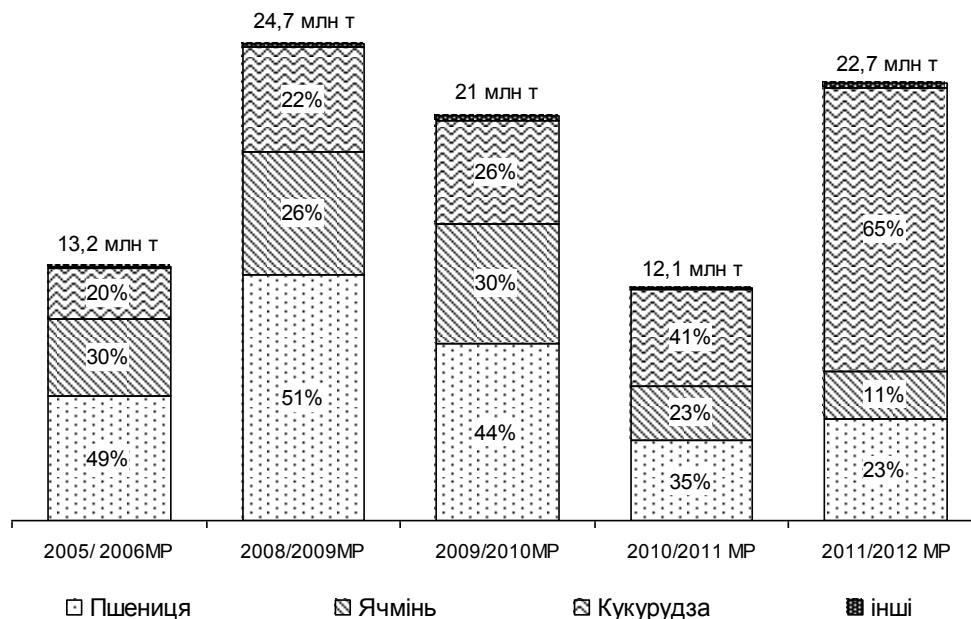

Рис. 2. Структура та динаміка експорту зернових культур в Україні

Джерело: дані Державної служби статистики України

Нарощення експорту зернових зумовили поступову трансформацію спеціалізації України на світовому ринку.

Значно зріс експорт сільськогосподарської продукції та продовольства, який 2012 р. досяг 14,4 млрд грн або 20,9% у структурі товарного експорту, тоді як надходження від традиційно домінуючих поставок чорних металів на світовий ринок склали лише 22,3% у структурі товарного експорту. 2004 р. їх частки склали 11 та 33% відповідно. Значне зростання спостерігається по зернових культурах, які забезпечують 7 млрд грн або половину валютних надходжень у цьому напрямі.

Незважаючи на певне зростання обсягів внутрішнього попиту на зерно останніми роками, в основному за рахунок фуражного фонду, ємність внутрішнього ринку залишається низькою. Доведено, що нині значні обсяги експорту зерна є цілком закономірним явищем, що «розвантажує» внутрішній ринок, дає змогу запобігти зниженню цін, які зумовлюються надмірною пропозицією на внутрішньому ринку, забезпечити надходження валюти в країну і фінансових ресурсів в аграрний сектор.

Проте такі величезні експортні потоки зернових і кукурудзи зокрема формуються на фоні імпорту продукції тваринництва. На внутрішньому продовольчому ринку спостерігається недостатній рівень споживання продуктів харчування тваринного походження, для виробництва яких використовується зерно, що зумовлено низьким рівнем купівельної спроможності населення. Так, споживання м'яса і м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів 2012 р. не досягає раціональних норм харчування (молоко – на 43%, м'ясо – 34%).

У міру підвищення купівельної спроможності населення виникає необхідність розширити напрями використання зерна: задоволення власних продовольчих потреб на рівні раціональних норм, включаючи продукцію тваринництва; експорт зерна та тваринницької продукції; використання зернових на біоетанол.

Згідно запропонованих автором підходів щодо оцінки внутрішнього ринку зерна за умов забезпечення споживання хліба, хлібопродуктів та, через норми витрат концентрованих кормів, продуктів харчування тваринного походження на рівні раціональних норм [3, с. 34-37] визначено ємність внутрішнього ринку зерна.

Згідно розрахунків 2012 р. вона склала 40,6 млн тонн, зокрема на душу населення ця величина становить 893,4 кг, що можна вважати критерієм продовольчої забезпеченості держави.

Досягнення таких параметрів ємності ринку зерна на основі підвищення купівельної спроможності населення ґрунтується відповідно на розширенні ємності внутрішнього ринку продовольства. Удосконалення методичних підходів щодо оцінки потенційної ємності внутрішнього продовольчого

ринку, що в умовах України [3, с. 19-33, с. 39-41] дозволило визначити її розмір, що враховує споживання продуктів харчування на рівні раціональних норм, та визначити розмір потенційних інвестицій у агропромисловий комплекс, джерелом яких є підвищення рівня доходності та купівельної спроможності населення. Отже, дослідження сукупної фактичної ємності внутрішнього попиту (по основних видах продовольства у вартісному виразі) без урахування безалкогольних напоїв і витрат на харчування поза домом, показує, що 2012 р. вона становила 352 млрд грн. За умов раціональних норм споживання продуктів харчування 2012 р. потенційна ємність внутрішнього продовольчого ринку складала б 457 млрд грн. Різниця між нормативними та фактичними даними становить 105 млрд грн, що є потенційними інвестиціями у вітчизняний агропромисловий комплекс, які можна залучити лише за рахунок харчування на рівні раціональних норм.

Нами було доведено економічну доцільність розширення ємності внутрішнього ринку зерна, що передбачає використання його у галузі тваринництва для забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольстві за умов підвищення купівельної спроможності населення. З використанням методики побудови Системи національних рахунків України [4] проведено порівняння розміру доданої вартості при безпосередньому експорті зерна та при переробці всередині країни уже виробленого зерна у продукцію тваринництва, зокрема молоко чи м'ясо свиней, з визначенням додатково створених робочих місць [5, с. 10]. Встановлено, що при точці відліку використання 100 тис. тонн уже вирощеного зерна на виробництво молока сума отриманої доданої вартості у 5,4 раза більша, порівняно з його експортом, а за умови використання зерна для виробництва м'яса свиней збільшення становить відповідно 6,7 раза. Також це дозволить створити додатково 930 та 440 робочих місць відповідно. При подальшій переробці на підприємствах харчової промисловості зростання доданої вартості у молоці складає 8,8 раза, а у м'ясі свиней – 9,4 раза (рис. 3).

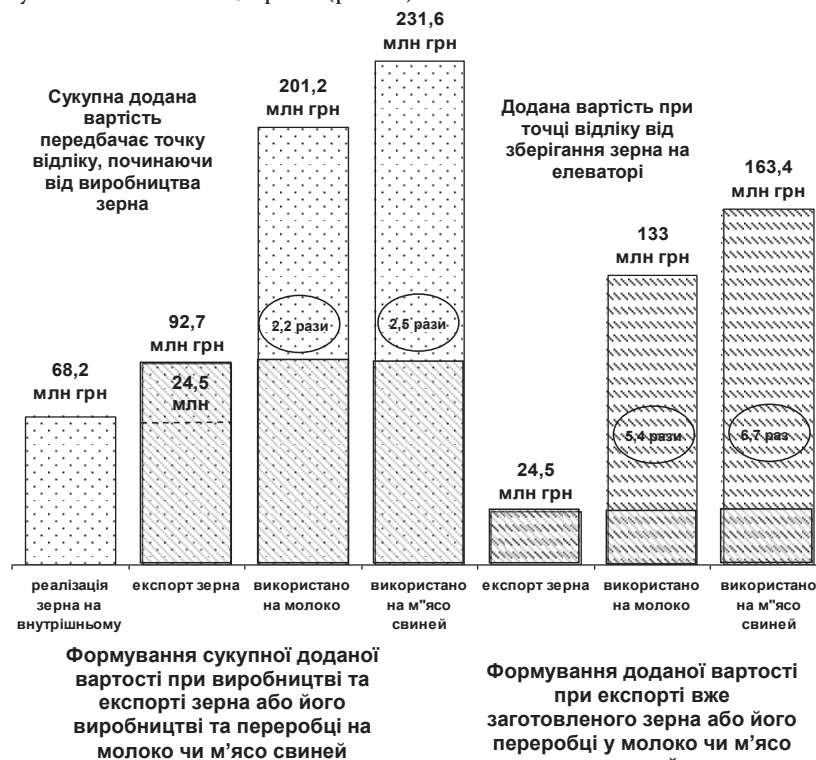

Рис. 3. Порівняльний аналіз створення сукупної доданої вартості при виробництві та експорті 100 тис тонн зерна або його переробці у молоко чи м'ясо свиней (з урахуванням виробництва продукції в усіх категоріях господарств)

Джерело: власні дослідження автора.

Крім того, визначена сукупна додана вартість, що передбачає точку відліку, починаючи від виробництва зерна до його переробки в молоко чи м'ясо з урахуванням фактичної структури виробництва продукції тваринництва за категоріями господарств, перевищує аналогічний показник від вирощування збіжжя до його експорту в 2,2 і 2,5 раза для молока чи м'яса відповідно.

Слід відмітити, що при повному забезпеченні внутрішніх потреб у тваринницькій продукції, за умов пропозиції на ринку зерна у 2012/13 МР обсяги його експорту склали б лише 13,6 млн т.

На основі запропонованих методичних підходів, що ґрунтуються на параметрах купівельної спроможності відповідно до наступних орієнтирів продовольчої безпеки держави: рівня продовольчого споживання відповідно до норм, рекомендованих МОЗ, що забезпечує продовольчу достатність, а також показників цінової і продовольчої доступності продуктів харчування нами було визначено розмір заробітної плати, що забезпечує споживання продуктів харчування на рівні раціональних норм з урахуванням нормативної частки витрат на продовольство у сукупних витратах [3, с. 51-56]. В умовах 2012 року він повинен становити 7713 грн на одну особу за місяць, що може забезпечити розраховану потенційну ємність внутрішнього споживчого ринку продовольства та ринку зерна в Україні.

Ще одним напрямом використання зернових всередині країни, особливо за умов енергетичної залежності нашої держави, залишається переробка їх у біоетанол. Реалізацію цього стратегічного напрямку використання зернових необхідно розглядати через призму першочерговості повного забезпечення власних потреб у продуктах харчування, передусім тваринного походження для виробництва яких використовується зерно. Нами розроблені методичні підходи побудови системи порогів економічної доцільності переробки зернових колосових, кукурудзи на біоетанол та визначення обсягів їх використання для поєднання задоволення продовольчих та енергетичних потреб [6].

Як свідчать результати дослідження, найбільший рівень доходності в розрахунку на 1 га отримано в результаті виробництва біоетанолу для забезпечення потреб сільського господарства. Слід зауважити, що розрахунки були зроблені за умов переробки на біоетанол вільного надлишку зерна, що отримано понад «недоторканий» обсяг, необхідний для забезпечення внутрішніх потреб у фуражному зерні для виробництва тваринницької продукції на рівні, що задовольняв би споживання на рівні раціональних норм.

Висновки. В останні роки в Україні відбулися трансформаційні зміни у виробництві зерна, завдяки значному нарощенню валового збору кукурудзи країна зайняла одну з лідируючих позицій на світовому ринку цієї культури. На сьогодні доцільність руху вітчизняного зерна на експорт не викликає сумніву. Проте у перспективі потрібно бачити напрями диверсифікації використання виробленого в Україні зерна, що стає можливим із підвищенням платоспроможності населення. Визначено ємність ринку зерна при повному забезпеченні потреб у продовольстві, в тому числі продуктах тваринного походження, яка 2012 р. склала 40,6 млн т, що можна вважати критерієм продовольчої забезпеченості держави. За таких умов у 2012/13 МР обсяги експорту зерна склали б лише 13,6 млн т. Економічні параметри купівельної спроможності населення України для забезпечення потреб у продовольстві при споживанні продуктів харчування на рівні раціональних норм, що визначаються через розмір заробітної плати, складають 7713 грн на одну особу за місяць, що може забезпечити розраховану потенційну ємність внутрішнього споживчого ринку продовольства та ринку зерна в Україні.

Економічна доцільність переробки зерна всередині країни порівняно з його експортом є очевидною. Сума доданої вартості, отриманої при використанні зерна для виробництва молока у 5,4 раза більша порівняно з його експортом, а за умови використання зерна для виробництва м'яса свиней збільшення становить відповідно 6,7 раза.

Крім того, необхідно зіставляти ефективність використання зерна на експорт або переробку його на біоетанол для пошуку можливостей вирішення питання енергетичної залежності нашої держави

Список використаних джерел

1. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Боднар О.В. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
2. Крамарьов С. Позакоренеve підживлення сільськогосподарських культур в різних зонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agrodovidka.info/post/1589>
3. Ємність внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства / [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Боднар О.В. та ін.]; за ред. академіка НААН О.М. Шпичака. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 180 с.
4. Национальные счета: практический вводный курс : Методологические исследования. Департамент по экономическим и социальным вопросам Организации Объединенных Наций. – Нью-Йорк, 2006. – 165 с.
5. Боднар О.В. Вигоди та проблеми експорту зерна з України / О. М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2013. – № 10. – С. 5-15
6. Економічно-організаційні засади виробництва біопалива як напрям оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем в Україні / [Шпичак О.М., Стасіневич С.А., Боднар О.В. та ін.]; за ред. академіка НААН України О.М. Шпичака. – К. : Нічлава, 2011. – 410 с.

Аннотация. Предлагается оптимальное и многосекторное распределение произведенного в Украине зерна, которое предусматривает обеспечение собственных продовольственных нужд, в частности в хлебе и хлебобулочных изделиях, в продуктах животного происхождения, для производства которых используется зерно, обеспечение потребностей в биоэтаноле в условиях энергозависимости нашего государства и наращивание экспортного потенциала как животноводческой продукции, сырьевой базой для которой являются зерновые, так и самого зерна.

Ключевые слова: зерно, ёмкость рынка, продовольствие, экспортный потенциал, добавленная стоимость, биоэтанол, покупательная способность, заработная плата.